

Терминологическое значение имеет свои специфические особенности, т.е. от принадлежности к какой-либо сфере науки и техники. Изучение семантики термина должно определяться от области его применения. Зная семантическую характеристику термина, мы можем адекватно употреблять его в той или иной профессиональной сфере деятельности.

Использованная литература:

1. Г. В. Колшанский. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте. Принципы и методы семантических исследований. – М.: «Наука», 1976. – С. 5.
2. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка: В 4 т. – М.: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935-1940.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 53000 слов. Изд. 5-е, стереотип. – М.: Гос.издательство иностр. и нац. словарей, 1963. – С. 701.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
5. Авакова Л. А. Структурно-семантический и функциональный анализ терминосистемы “Шахматы”: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Майкоп, 2006. – 200 с.
6. Брагина А. А. Значение и оттенки значения в термине // Терминология и культура речи. – М.: Наука, 1981. – С. 37-47.
7. Веселов П. В. Оправданный случай синонимии в терминологии // Русская речь. – 1969. – № 5. – С. 77-81.
8. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие для филолог. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
9. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 7-67.
10. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
11. Козлова Г. В. Полисемия научно-технического термина (на материале современного английского языка): Дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. – Ленинград, 1980. – 180 с.
12. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. - Свердловск: Изд-во Уральского ГУ, 1991. – 156 с.

FORS TILIDA OT YASOVCHI PREFIKSAL ALLOMORFLAR

Saidoripova Dilorom

***Eronshunoslik va afg‘onshunoslik oliy maktabi o‘qituvchisi,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti***

Annotatsiya. Fors tili morfologiyasida affiksatsiya usuli orqali so‘z yasash eng sarmahsul uslublardan hisoblanadi. Lug‘at boyligining yanada kengayishida prefikslar hamda ularning allomorflari orqali forsiy otlarning yasalishi muhim ahamiyatga ega. Bunday otlarning yasalashida prefiksall allomorflar + HZFN va prefiksall allomorflar + O‘ZFN kabi modellari eng ko‘p uchraydigan modellardir. Mazkur maqolada fors tilidagi ot yasovchi prefiksall allomorflarning funksional-semantik xususiyatlari hamda kontekstda ishlatilish masalalari ko‘rib chiqilgan. Jumladan, ot yasovchi باز [bāz] prefiksi va uning وا – [vā] allomorfi, بر [bar] prefiksi va uning ور [var], ابر [abar] allomorflari manbalar va badiiy adabiyotlardan keltirilgan misollar orqali tadqiqqa tortilgan.

Kalit so‘zlar: *HZFN (hozirgi zamon fe‘l negizi), O‘ZFN (o‘tgan zamon fe‘l negizi), prefiks, prefiksallomorf, va neologik ot.*

Аннотация. В морфологии персидского языка словообразование методом аффиксации является одним из наиболее продуктивных способов. Образование персидских существительных через приставки и их алломорфы имеет важное значение для дальнейшего расширения словарного запаса. В образовании таких существительных наиболее распространены такие модели, как префиксальные алломорфы + ОГНВ и префиксальные алломорфы + ОГПВ. В данной статье рассматриваются функционально-семантические особенности именообразующих префиксальных алломорфов в персидском языке и вопросы их употребления в контексте. В частности, на примерах из источников и художественной литературы изучены существительная приставка باز [bāz] и ее алломорф وا – [vā], приставка بر [bar] и ее алломорфы [var], ابر [abar].

Ключевые слова: *ОГНВ (основа глагола настоящего времени), ОГПВ (основа глагола прошедшего времени), префикс, префиксальный алломорф и неологическое существительное.*

Abstract. In the morphology of the Persian language, word formation through the method of affixation is one of the most productive methods. The formation of Persian nouns through prefixes and their allomorphs is important in the further expansion of vocabulary. In the formation of such nouns, such models as prefixal allomorphs + PrTVB and prefixal allomorphs + PTVB are the most common models. In this article, the functional-semantic features of noun-forming prefixal allomorphs in the Persian language and the issues of their use in the context are considered. In particular, the noun-forming prefix باز [bāz] and its allomorph [vā], prefix بر [bar] and its allomorphs ور [var], ابر [abar] were studied through examples from sources and literary books.

Key words: *PrTVB (present tense verb base), PTVB (past tense verb base), prefix, prefixal allomorph, and neological noun.*

Doktor Iron Kalbosi fikricha, “affiks o‘zi mustaqil ma’no anglatmaydigan ko‘makchi morfema (*vāžak-e moqayyed*)ning bir turi hisoblanadi. So‘z yasovchi affikslar o‘zakka qo‘shiladigan o‘rniga ko‘ra 3ga bo‘linadi:

1) prefiks (*pišvand*) – o‘zakning old qismiga qo‘shiladigan qo‘shimcha. Masalan, “*nā*” – “*nādān*”;

2) suffiks (*pasvand*) – o‘zak ortiga qo‘shiladigan qo‘shimcha. Masalan, “*bān*” – “*mehrebān*”;

3) infiks (*miyānvand*) – o‘zakning o‘rta qismiga qo‘shiladigan qo‘shimcha. Fors tilida infikslar mavjud emas”. [22-21 - ص. 1371. کلباسی]

Fors tilida O‘ZFNga prefiks qo‘shish orqali turli otlarni yasash mumkin. Masalan O‘ZFN+prefiks:

hisobot; taxminiy baho - برآورد = بر آورد

daromad, kirish (muqaddima) - درآمد = در آمد

uchrashuv, tekshiruv - بازدید = باز دید

ور شکست = ورشکست - [انوری. 1385 ص-140]

Biz Doktor Iron Kalbosining “*Sāxt-e eštevāyi-ye vāže*” asaridagi باز – *bāz* prefiksining وا [*vā*] allomorfi, بر [*bar*] prefiksining ور [*var*], ابر [*abar*] allomorflarining tahlili asosida ularning funksional-semantik vazifasini manbalar vositasida ko‘rib chiqamiz:

1) باز [*bāz*] prefiksining va - *vā* allomorfi mavjud bo‘lib, u forsiy so‘z yasovchi qo‘shimcha hisoblanadi. Ushbu prefiksall morfema nafaqat fe‘l yasaydi, balki fe‘ldan boshqa so‘z turkumlariga tegishli so‘zlarni yasashda ham xizmat qiladi. Faqat fe‘l yasash imkoniyati boshqa so‘z turkumlarini yasashiga nisbatan ancha keng. Ushbu prefiks hozirgi zamon fe‘l negizi hamda o‘tgan zamon fe‘l negizi kabi asos morfemalarga qo‘shilishi natijasida ba‘zi neologik otlarni yasaydi.

Masalan, HZFN+ باز [*bāz*]:

بازپرس [*bāzpers*] - tergovchi

بازرس [*bāzras*] - inspektor, nazoratchi, revizor, taftishchi, tekshiruvchi

مثل آقای بازپرس صدای جیغ تخته را در بیاورد، اما زورش نمی رسید.

Mesl-e āyā-ye bāzpers sedā-ye jiy taxte rā dar biyāvarad, ammā zureš namirasad. [گیلانی. 1390. ص-21]

Tergovchiga o‘xshab yog‘ochni ham baqirtirvoradi, lekin bu gal kuchi yetmasdi.

بازجو [*bāzju*] – so‘roq (tergov)

بازتاب [*bāztāb*] – refleks (biologiyada)

O‘ZFN (yoki fe‘lning noaniq qisqa shakli) + باز [*bāz*]:

بازنشست [*bāznešast*] - pensiya

بازدید [*bāzdid*] - uchrashuv, tekshiruv.

بازخواست [*bāzxāst*] – so‘roq qilish, javobgarlikka jalb qilish

بازگشت [*bāzgašt*] – qaytish

در بازگشت به کرمانشاه، به دستور سالار لشکر، آشپخ جواد محرر دیوان به او نوشتن و خواندن

اموخت. [بهنود. 1376. ص – 14]

Dar bāzgašt be Kermānšāh, be dastur-e sālār-e laškar, Āšix Javād moharrer-e divān be u neveštan va xāndan āmuxt.

“Kermonshohga **qaytishda** lashkar sardori buyrug‘iga ko‘ra, devon kotibi Oshix Javod unga yozish va o‘qishni o‘rgatdi”.

باز [*bāz*] prefiksi kabi HZFN hamda O‘ZFNga qo‘shilib turli neologik otlarni yasaydi va stilistik jihatdan og‘zaki uslubda qo‘llanadi. [کلباسی. 1371. ص—86]

Masalan, HZFN+وا [*vā*]:

وادار [*vādār*] - majburlash; niyat.

واگذار [*vāgozār*]—taqdimot, taqdim qilish

این انتقال البته در شرایطی صورت گرفته که سایپایی‌ها نیز به این راحتی قید بن‌رو را نزده و در

قبال **واگذار** این سایت، امتیاز بزرگ از رنو گرفته‌اند.

In enteyāl albatte dar šarāiti surat gerefte ke sāypāyiha niz be in rāhati qeyde bonrou rā nazade va dar qebāl-e vāgozār-e in sāyt, emtiyāz-e bozorg az renou gerefteand. [<https://donya-e-eqtesad.com>]

واریز می گردد.

حتما باید به دایره **واخواست** مراجعه کرد و موعد آن نیز مشخص و محدود است.

سر گزارده اید.

خواننده كمك مى كند كه واگوئى همه سالارى را دريابند.

2) **[bar]** prefiksining **بر** [*var*] **[abar]** allomorflari mavjud bo‘lib, ushbu prefiks hozirgi zamon fe‘l negizi hamda o‘tgan zamon fe‘l negiziga qo‘shilishi natijasida keng ko‘lamli valentlikka ega bo‘lgan neologik otlarni yasaydi. [Peŭcukov.1973.C-191]

Masalan, HZFN + **بر** [*bar*]:

برگذار [*bargozār*] - 1) amalga oshirish; 2) katta bo‘lmagan sovg‘a.

برآیند [*barāyand*] - teng ta‘sir etuvchi kuch.

برانداز [*barāndāz*] - 1) tashlash, vayron qilish, 2) boshdan oyoq kuzatish

O‘ZFN (yoki fe‘lning noaniq qisqa shakli) + **بر** – [*bar*]:

برداشت [*bardāšt*] – 1) oldindan olish (kapital); 2) oldindan avans olish.

برآورد [*barāvard*] – 1) hisobot; 2) tannarx.

در حالی که سال جاری میلادی به پایان خود نزدیک میشود، مؤسسات تحقیقاتی و نشریات تخصصی

برآوردهای خود را درباره عملکرد اقتصاد کشورها در سالی که گذشت، منتشر میکنند.

*Dar hāli ke sāl-e jāri-ye milādi be pāyān-e xod nazdik mišavad, moassesāt-e tahyiyāti va našriyāt-e taxassosi **barāvardhā**-ye xodrā dar bāre-ye amalkard-e eytesād-e kešvarhā dar sāl-e gozašt, montašer mikonand. [6111.1392. همشهری]*

Milodiy joriy yil tugashiga yaqin qolgan bir paytda tadqiqot muassasalari va maxsus nashriyotlar o‘tgan yildagi mamlakatlar iqtisodiy operatsiyalari haqidagi o‘z **hisobot**larini nashr qiladilar.

برخورد [*barxord*] – to‘qnashuv, mojaro, munosabat.

بر [*var*] prefiksali allomorfi **بر** [*bar*] prefiksi kabi HZFN hamda O‘ZFNga qo‘shilib turli neologik otlarni yasaydi yoki **بر** – [*bar*] prefiksidan yasalgan so‘zlarning stilistik jihatdan og‘zaki uslubdagi varianti sifatida qo‘llanadi. **Masalan, HZFN + **بر** [*var*]:**

برانداز [*varāndāz*] – 1) bekor qilish, yo‘qotish 2) boshdan oyoq kuzatish

O‘ZFN (yoki fe‘lning noaniq qisqa shakli) + **بر** – **var**:

ورشکست [*varšekast*] - sinish, inqiroz.

بر [*var*] prefiksali allomorflari **var** – رو / **bar** – **بر** yasama otlari tarkibidagi **بر** [*var*] prefiksali allomorflari almashinib kelganini ko‘rish mumkin.

دو روز پیش نیز عباس عبدی در گفت‌وگو با روزنامه اعتماد تاکید کرد که نباید به اپوزیسیون **برانداز**

اهمیت داد، زیرا آنها در شرایط کنونی خیلی اهمیتی ندارند.

*Do ruz piš niz Abbās Abadi dar goftogu bā ruznāme-ye e‘temād takid kard ke nabāyad be opuzisiyun **barandāz** ahamiyāt dād, zirā ānhā dar šarāit-e konuni xeyli ahamiyati nadārad. [http://farsi.alarabiya.net/fa/views/2018/06/03/]*

Ikki kun avval, Abbos Abadi “E‘temad” gazetasiga bergan intervyusida muxolifatga **boshdan oyoq kuzatish** bilan e‘tibor qilmaslik kerakligini ta‘kidladi, chunki ular hozirgi vaziyatda umuman ahamiyatga ega emas..

مشغول تماشا و **برانداز** این مخلوق کمیاب و عجیب بودم...

*Mašyul-e tamāšā o **varandāz-e** in maxluy-e kamyāb o ajib budam...*

[<https://weare.ir/interesting/>]

Bu ajoyib va kamyob mavjudotni tomosha qilish va **boshdan oyoq kuzatish** bilan band edim...

“abar variant ham mavjud – *abar* prefiksali morfemasining yana bir *abar* – *abar* variant ham mavjud bo‘lib, bu qo‘shimcha qo‘shilgan so‘zga “oliyroq” ma’nosini beradi hamda fe‘ldan tashqari barcha so‘zlarga qo‘shilib sifat va ot yasaydi”. [78-77 ص 1371 کلباسی.]

[*abarjenāyatkār*] ابرجنایتکار (“qudratli”) yovuz jinoyatchi

[*abarmard*] ابرمرد – supermen, superqahramon

این اثر مهمترین اثر نیجه است که در آن نظریاتی چون، «*ابر مرد*» کاملترین صورت و مناسبترین معنی خود را پیدا می کند.

In asar mohemtarin asar-e Nijje ast ke dar ān nazariyāti čun, “abarmard” kāmeltarin surat o monāsebtarin ma’ni-ye xod rā peydā mikonad.

[<https://ketabnak.com/book/39419>]

Bu asar Nitsehning eng muhim asarlaridan biri hisoblanadi, chunki unda “**Supermen**” obrazi o‘zining eng to‘liq hamda eng munosib ijobiy ma’nosini topadi.

[bar] و **[var]** prefiksali allomorflari funksiyasi jihatdan narsa-buyum oti yasashda qo‘llanadi. Bu prefiksali allomorflar yasagan so‘zlar ba’zan stilistik jihatdan farq qiladi, ya’ni *bar* prefiksidan yasalgan so‘zlar asosan badiiy, ilmiy-publitsistik uslubda qo‘llanilsa, *var* prefiksidan yasalgan so‘zlar ko‘proq og‘zaki uslubda ishlatiladi. Bu qo‘shimchalar ba’zi o‘rinlarda bir-birining o‘rnida almashinib kela oladi. Ammo ba’zi hollarda *var* prefiksidan yasalgan so‘zlarni ijimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy matnlarda ham uchratish mumkin. Jumladan, *barandāz* [barandāz] - وړانداز - *varandāz* [varandāz] kabi so‘zlar aynan bir uslubga tegishli bo‘lgan matnlarda o‘rin almashib kela oladi. Manbalardagi misollarga *var* prefiksali allomorfiga nisbatan *bar* prefiksi ko‘proq so‘z yasaydi. *abar* prefiksali allomorfi shaxs otlarini yasash uchun xizmat qiladi. Bu prefiksdan yasalgan so‘zlarni me’yoriy til normlariga mos keladigan matnlarda uchratish mumkin. Ammo manbalarda *bar* prefiksi bilan *abar* prefiksali allomorfining o‘rin almashgan holatini kuzatilmadi.

Tahlildan ma’lum bo‘ldiki,

1. *bāz* prefiksi bilan yasalgan otlar universal bo‘lib, barcha uslubdagi matnlarda uchratish mumkin. *vā* prefiksi bilan yasalgan yasama otlar asosan og‘zaki nutqqa xos bo‘lib, og‘zaki nutqdagi ba’zi so‘zlar, jumladan, *vāgozār* [vāgozār], *vāriz* [vāriz] واریز *vāxāst* [vāxāst] kabi yasama otlar me’yoriy tilga kirgan.

2. *bar* prefiksi bilan yasalgan otlar ham universal bo‘lib, barcha uslubdagi matnlarda uchratish mumkin, *var* prefiksi bilan yasalgan yasama otlar asosan og‘zaki nutqqa xos, og‘zaki nutqdagi ba’zi so‘zlar, jumladan, *varšekast* [varšekast], *varāndāz* [varāndāz] kabi yasama otlar me’yoriy tilga kirgan. *bar* prefiksining klassik shakli *abar* bo‘lib, hozirgi kunda bu prefiks neologik ot yasash uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI

Fors tilidagi adabiyotlar

1. کلباسی. 1371: دکتر ایران کلباسی. ساخت اشتقاقی واژه. تهران. 1371
2. انوری 1385: دکتر حسن انوری. دستور زبان فارسی

Manbalar

1. بهار. 2015: روزنامه صبح ایران "بهار"، 22 نوامبر 2015
2. گیلانی 1390: عطا گیلانی. من گاو هستم 1390
3. مفیدی 1396: میترا مفیدی. دوستی می گفت. 1396

Internet saytlari

1. <https://donya-e-eqtesad.com>
2. <https://bmi.ir/fa/services/199>
3. <http://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=55108>
4. <https://tabnak.ir/fa/economic>
5. <http://farsi.alarabiya.net/fa/views/2018/06/03/>
6. <https://weare.ir/interesting>
7. <https://ketabnak.com/book/39419>

***DARIY TILINING HOZIRGI O‘RTA OSIYO VA AFG‘ONISTON HUDUDIDA
TARQALISHI VA BU HUDUDDAGI TILLAR BILAN O‘ZARO
MUNOSABATI***

PhD, Uktamova Xilolaxon

***Eronshunoslik va afg‘onshunoslik oliy maktabi katta o‘qituvchisi,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti***

Afg‘oniston ko‘p millatli va ko‘p tilli mamlakatdir. Ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda eroniy, turkiy, arabiy, shimoliy hind, dravid etnik gu-ruhlariga mansub 20 dan ortiq millat vakillari istiqomat qiladi. Hozirgi kunda Afg‘oniston aholisi so‘zlashadigan tillar va yirik dialektlar soni 30 dan ortiq bo‘lib, ular hind-yevropa (eron, hind, dard), turkiy, mo‘g‘ul, somiy, tillari oilasiga mansubdir. Bunday etnolingvistik xilma-xillik mamlakatdagi rasmiy til siyosatiga va umuman, til vaziatiga o‘z ta’sirini ko‘rsatishi tabiiy.

Dariy tili, pashtu tili bilan bir qatorda, Afg‘onistonning rasmiy davlat tili, o‘rta asrlardan beri hozirgi kungacha aholining aksariyat ko‘pchiligi tomonidan iste’molda bo‘lgan til maqomini egallab kelmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatning 49% aholisi dariy tilini ona tili, 37% i ikkinchi til deb hisoblaydi.

Klassik dariy tili ham qadim madaniyatga ega bo‘lib, arab xalifaligi hukmronligi davrida ikki asrlik asoratni boshidan kechirib IX asrning ik-kinchi yarmiga kelib Buxoroda Somoniylar davlati (864-999) va Xuro-sonda Safforiylar (873-903) davlati barpo bo‘lgach, o‘z tili va madaniyatini qayta tiklash imkoniga ega bo‘ldi. Somoniylar davlati arab xalifaligi ta’siridan uzil-kesil qutilmagan bo‘lsa ham saroyda rasmiy yozishmalarni porsiy-dariy tilida olib borishdi va arab tilidan ilmiy va adabiy asarlarni dariy tiliga tarjima qilishni va shoir va yozuvchilarning fors tilida ijod qilishlarini qo‘llab quvvatlashdi.

Dariy tili egalari o‘zlarini arab tiliga nisbatan ichki ikki asrlik noro-ziligini, adabiy asarlarda ifodalashga intilishdi. O‘sha davrda klassik dariy tilida ijod etgan Rudakiy (880-yil tug‘ilgan) va Daqiqiy, Firdavsiy, Shahid Balxiy, Manuchehriy, Farruxiy, Anvari va boshqa shoirlar o‘z asarlarida imkon boricha arab tilidan o‘zlashmalarni kamroq ishlatishga intilganlar. Lekin arab tili o‘zining leksik-grammatik tizimiga ko‘ra so‘z yasash imko-niyatlari cheksiz bo‘lganligi uchun va arab she’riy vazni aruz forsiy ada-biyotiga kirib kelganligi va forsiy she’riyatda mustahkam o‘rin egallaganligi, islomiy tasavvuf istilohlari she’riyatga boy ma’naviy